

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ПУСТОВІТ Григорій Петрович

**ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА
УЧНІВ З ЕКОЛОГІЇ
В ПОЗАШКІЛЬНИХ УСТАНОВАХ**

13.00.01 — теорія і історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ — 1994

AB 30.033

Розглянуто в Інституті педагогіки АПН
України.

Науковий керівник — кандидат географічних
наук

Анатолій Йосипович
Сиротенко.

Офіційні опоненти — доктор біологічних наук,
професор, академік
Української екологічної
академії

Василь Михайлович
Бровдій.

— кандидат педагогічних
наук, старший науковий
співробітник
Зоя Павлівна Плохій.

Провідна організація — Волинський державний
університет
ім. Л. Українки.

Захист відбудеться « 10 » червня 1994 р.

о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д 01.32.02 в інституті педагогіки АПН України за
адресою: 252001, м. Київ-1, вул. Трьохсвятительсь-
ка, 8.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці
інституту педагогіки АПН України.

Автореферат розісланий « 4 » травня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради П. Легкий

Актуальність проблеми зумовлена надзвичайним загостренням проблем навколишнього середовища в Україні. З 1992 року територія держави визнана Верховною Радою України зоною екологічного лиха. Тому в сучасних умовах екологічний імператив повинен зайняти провідне місце в людській свідомості як життєво необхідний.

Якісно нова система національної освіти має забезпечити підготовку молодого покоління, спроможного вийти зі стану екологічної кризи, подолавши споживацьке ставлення до природи.

Для розуміння глобальної значущості екологічної освіти важлива роль належить схваленій ЮНЕСКО Міжнародній стратегії дій з освіти і підготовки кадрів в галузі навколишнього середовища на 1990-і роки. Відповідно до цього документа освіта в галузі навколишнього середовища розглядається як неперервний процес, що охоплює усі вікові, соціальні та професійні групи населення. Проте її центральною ланкою є школа, оскільки саме в шкільні роки формування особистості відбувається найбільш інтенсивно.

У вітчизняних і зарубіжних дослідженнях підкреслюється, що екологічна освіта є творчим процесом, безпосередньо пов'язаним з розвитком, самоутвердженням і самовираженням особистості.

Помітний внесок в розробку проблеми екологічної освіти і виховання школярів зробили А. Н. Захлебний, І. Д. Зверев, І. Т. Суравегіна, як дослідження яких стосується концептуальних положень та методики екологічної освіти і виховання школярів у процесі вивчення предметів біологічного циклу.

Роботи І. С. Матрусова, А. С. Волкової, Т. В. Кучер розкривають можливості екологічної освіти і виховання учнів при вивченні географії.

Аналіз літературних джерел, передового педагогічного досвіду підтверджує, що позашкільні форми навчально-практичної діяльності учнів мають значно більші можливості у вирішенні питань екологічного виховання порівняно з шкільним навчанням. Їх переваги полягають у тому, що вони не обмежені фіксованими рамками заняття і дозволяють набагато повніше враховувати інтереси та нахили учнів. Створюються можливості використання набутих знань, умінь та навичок з питань захисту навколишнього середовища в практичній діяльності, що сприяє подальшому поглибленню знань та формуванню важливих навчальних умінь школярів.

Різним формам екологічної освіти і виховання школярів у позаурочний час присвячені дослідження М. А. Воїнственського, Т. В. Денисової, В. М. Мінаєвої, А. П. Момотової, Б. Є. Райкова, в яких охарактеризовано зміст і організацію діяльності шкільних лісництв, «зелених» та «голубих» патрулів, загонів юних друзів природи тощо.

Вагомий внесок у розробку теоретичної бази позашкільної та позакласної навчально-виховної роботи складають наукові праці А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, І. А. Вінниченко, Т. І. Сущенко, Л. К. Балясної та ін.

Сьогодні позашкільне навчання і виховання розглядається як важлива ланка навчально-виховного процесу для здійснення додаткової освіти та виховання, найповнішого розкриття здібностей особистості та задоволення її різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетів загальнолюдських цінностей, створення системи пошуку, розвитку, підтримки юних талантів і обдарувань для формування творчої

еліти з високою національною свідомістю).

Важливе значення при вирішенні цих завдань в позашкільних установах надається практичній та дослідницькій роботі учнів.

Вітчизняними дидактами і методистами здійснено ряд досліджень з визначення характерних ознак, розкриття сутності, розробки змісту та методики проведення практичних і дослідницьких робіт учнів. В аспекті нашого дослідження актуальними є роботи з питань активізації дослідницької та пізнавальної діяльності, творчого мислення учнів у процесі проведення практичних і дослідницьких робіт на заняттях і в природі (Е. П. Бруновт, Н. М. Буринська, М. В. Верзилін, Б. П. Єсіпов, В. О. Онищук, Л. С. Романова, Д. Л. Сергієнко, С. В. Щукін та ін.).

Психологічні аспекти даної проблеми відображаються в роботах: П. П. Блонського — дисциплінованість мислення; здатність індивіда до руху від абстрактного до конкретного і навпаки; здатність досягати в найкоротший строк більш високого рівня засвоєння знань (Д. І. Богоявленського); поетапності формування розумової діяльності (П. Я. Гальперіна, Н. Ф. Талізін); поєднання системності і динамічності знань, тобто вміння їх використовувати в різнобічних умовах (Ю. О. Самаріна).

Проте більшість робіт присвячена дослідженню проблем екологічної освіти і виховання учнів в умовах школи. В той же час багато аспектів цієї проблеми в умовах позашкільних установ залишаються не дослідженими. Серед них формування екологічної культури учнів в процесі дослідницької роботи школярів.

Викладене вище зумовило вибір теми нашого дослідження «Дослідницька робота учнів з екології в позашкільних установах».

/) Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). — К.: Компас, 1992. — С. 4-12.

Об'єктом дослідження є дослідницька робота учнів екологічного змісту в позашкільних установах.

Предметом дослідження — формування екологічної культури учнів 6-9 класів у процесі дослідницької роботи.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні і експериментальній апробації змісту й методики дослідницьких робіт з екології, як засобу формування екологічної культури учнів у позашкільних установах.

Робоча гіпотеза дослідження: дослідницька робота виступає ефективним засобом формування у школярів екологічної культури за таких умов:

— спрямованості змісту дослідницьких робіт на усвідомлення учнями причинно-наслідкових зв'язків між діяльністю людини і станом навколишнього середовища, активного їх залучення до безпосередньої природоохоронної діяльності;

— забезпечення наступності змісту і структури пізнавальних завдань та різноманітних форм і методів проведення дослідів екологічного характеру;

— використання дослідницьких робіт у системі, яка забезпечує поступове зростання рівня інтелектуальної активності і самостійності школярів.

У відповідності з метою і гіпотезою визначено такі основні завдання дослідження:

— з'ясувати стан опрацювання проблеми в педагогічній теорії та реалізації в освітній практиці;

— розробити зміст, структуру та форми дослідницьких робіт екологічного змісту, які б стимулювали відповідну практичну природоохоронну діяльність учнів в умовах позашкільної установи;

— вивчити ефективність впливу дослідницьких робіт з екології на формування екологічної культури школярів.

Методологічну основу дослідження становлять теорія наукового пізнання, філософські положення про взаємозв'язок і взаємообумовленість явищ навколишнього світу, про пріоритет екологічної освіти і виховання як однієї з обов'язкових умов оптимізації стосунків суспільства і природи, які виконують основну функцію регулювання діяльності людини в природному середовищі її існування. Система «суспільство-природа» розглядається через ряд провідних філософських категорій: єдності, взаємозв'язку, цілісності, організованості, протиріч і антагонізмів.

У процесі дослідження застосовувались як теоретичні методи — історико-генетичний, системно-структурний, аналіз і синтез, моделювання, так і емпіричні — спостереження, анкетування, узагальнення передового досвіду, аналіз навчальних програм, підручників, дидактичних матеріалів, педагогічний експеримент.

Дослідження проводилось з 1987 по 1993 роки в три етапи.

На **першому етапі** (1987—1989 рр.) вивчалась філософська, соціологічна, психологічна, педагогічна література з проблеми дослідження, на підставі чого визначено мету, предмет, завдання дослідження. Вивчався сучасний стан проблеми екологічного виховання школярів, організації та проведення практичних, пошуково-дослідницьких робіт учнів екологічного та природоохоронного змісту в позашкільних установах. Здійснено аналіз та узагальнення передового досвіду педагогів, зібрано фактичний матеріал про організацію дослідницьких робіт школярів взагалі і з екології, зокрема в умовах позашкільної ус-

танови, визначено їх місце серед інших методів і форм екологічного виховання учнів. На цьому ж етапі проведена діагностика рівнів сформованості екологічної культури учнів 6-9 класів за умов використання загальноприйнятих методик організації гурткової роботи.

На **другому етапі** (1989—91 рр.) здійснено розробку і експериментальну перевірку змісту, структури дослідницьких робіт з екології, діяльності різновікових учнівських груп та гуртків позашкільної установи.

Експериментально обгрунтовано педагогічну доцільність та ефективність нової форми екологічного виховання школярів 6-9 класів — екологічної експедиції.

На **третьому етапі** (1991—93 рр.) проводилось опрацювання експериментального матеріалу, формулювались висновки.

До експериментальної роботи було залучено понад 600 школярів Закарпатського обласного еколого-натуралістичного центру, Хустської, Тячівської районної СЮН, Вінницького та Хмельницького обласних еколого-натуралістичних центрів, а також відділу зоології і екології Українського державного еколого-натуралістичного центру м. Києва.

Наукову новизну дослідження складають:

- опрацьований зміст дослідницьких робіт учнів з екології в позашкільних установах;
- обгрунтовані педагогічні умови їх ефективного застосування.

Теоретичне значення дослідження полягає у визначенні змісту дослідницьких робіт екологічного спрямування, обгрунтуванні їх структури та критеріїв оцінки впливу цих робіт на формування екологічної культури учнів.

Практична значимість результатів дослідження

полягає в розробці конкретних рекомендацій з організації дослідницької роботи екологічного змісту в умовах позашкільної установи та в процесі безпосередньої практичної природоохоронної діяльності школярів, що включають зміст відповідних робіт, орієнтовну тематику і методичні розробки з організації занять.

Матеріали дослідження можуть бути використані в позашкільних установах різних типів.

Вірогідність результатів дослідження, обґрунтованість висновків забезпечуються використанням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, методологічним обґрунтуванням позицій, системним аналізом теоретичних і емпіричних матеріалів, адекватністю засобів, використаних для досягнення мети, повнотою одержаного фактичного матеріалу, репрезентативністю вибірки, результатами дослідно-експериментальної роботи.

На захист виносяться:

— види дослідницьких робіт учнів з екології в умовах позашкільної установи, зміст і організація екологічної експедиції як комплексної форми екологічного виховання учнів;

— педагогічні умови системного використання дослідницьких робіт учнів з екології в позашкільних установах, як ефективного засобу формування екологічної культури особистості;

— методика організації дослідницьких робіт учнів екологічного спрямування.

Апробація роботи. Результати дослідження поетапно обговорювались на конференціях і семінарах, що були організовані Українським державним еколого-натуралістичним центром у м. Києві (1989, 1990, 1993 рр.), обласним ІУВ у м. Харкові (1988 р.), у м. Вінниці (1992 р.), у м. Ужгороді (1993 р.). Автор

брав участь у підготовці і розробці документів, програм гуртків позашкільних установ, інструктивно-методичних матеріалів Міністерства освіти України з проблем позашкільного навчання, виховання, що надало можливість широко використати одержані результати дослідження в масовій практиці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Дисертаційна робота складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Дисертація ілюстрована таблицями, схемами, графіками, діаграмами, картами, картосхемами.

У вступі обгрунтовано актуальність теми дослідження, визначені об'єкт, предмет, сформульована гіпотеза, завдання дослідження, наукова новизна, її теоретичне і практичне значення.

В першому розділі дисертації «Теоретичні основи дослідження» наведено результати теоретичного аналізу праць вчених-філософів, педагогів, психологів, передової педагогічної практики, аналізується стан розробки теоретичного аспекту проблеми, тенденції до її розвитку.

Екологічне виховання визначається як один з напрямків вдосконалення змісту позашкільного навчання і виховання та підготовки підростаючого покоління до екологічно обгрунтованої діяльності в навколишньому середовищі.

Мета, завдання, принципи положення екологічної освіти розробляються вітчизняною педагогічною наукою з урахуванням світових та національних суспільно-політичних процесів. Вони пов'язані з життєвою необхідністю змінити споживацький характер стосунків людини з природою та її ресурсами.

Визначаючи мету і завдання екологічної освіти

і виховання учнівської молоді в позашкільних уста-
вах, ми виходили з розуміння її як неперервного
процесу засвоєння цінностей і понять, які спрямова-
ні на формування умінь і стосунків, необхідних для
осмислення і оцінки взаємозв'язків між людьми, їх
культурою і навколишнім середовищем, що передба-
чають розвиток умінь приймати екологічно доцільні
рішення і мають на меті засвоєння відповідних пра-
вил поведінки в навколишньому середовищі.

В матеріалах теоретичного дослідження певна ува-
га приділяється понятійно-термінологічному апарату.
Зокрема досліджено і уточнено ряд понять: «еколо-
гічна культура суспільства», «екологічна культура
особистості», «екологічне виховання».

Ми поділяємо точку зору вчених-філософів, педа-
гогів, які визначають екологічну культуру суспіль-
ства як сукупність досягнень суспільства в його ма-
теріальному і духовному розвитку, що є складовою
частиною всієї культури суспільства, і закріплюєть-
ся в етичних нормах, звичаях, в стійких стереотипних
стосунках і поведінці в природному середовищі
(Г. М. Добров, Р. А. Перелет). Виходячи з цього,
екологічна культура суспільства включає систему
екологічної освіти і виховання, зусилля останньої
спрямовуються на послідовний розвиток у підроста-
ючого покоління і всього населення екологічної
культури, яка передбачає оволодіння людиною пев-
ними знаннями та переконаннями, що визначають
свідоме і відповідальне ставлення до природи
(І. Д. Зверев).

Ми розглядаємо екологічну культуру особистості як
кінцеву мету екологічної освіти та виховання. На
формування даної якості істотний вплив має вико-
нання учнями дослідницької роботи з екології в по-
зашкільних установах.

Термін «навколишнє середовище» розглядається

нами як синонім поняття «природа» і, на думку Д. П. Нікітіна і Ю. В. Новікова, є системою взаємопов'язаних природних і антропогенних об'єктів і явищ, в яких протікає праця і побут людей.

В аспекті нашого дослідження уточнено поняття «позакласна і позашкільна робота» у відповідності з сучасним станом освітнього процесу національної школи. Під позакласною роботою в даному випадку розуміється різноманітна освітня і виховна діяльність, яку організовує з учнями в позаурочний час педагогічний колектив школи у відповідності з режимом дня.

Позашкільна робота є освітньо-виховною діяльністю позашкільних закладів для дітей і юнацтва, що мають відповідну матеріально-технічну базу, у яких працюють кадри фахівців найрізноманітніших галузей наукових знань. Тому ці заклади проводять поглиблену роботу з учнями, які виявили інтерес і здібності до тієї чи іншої сфери пізнання.

Аналіз науково-педагогічної літератури, результати нашого дослідження свідчать, що в досягненні мети екологічної освіти і виховання переважають тенденції до використання активних засобів і форм організації навчальної діяльності школярів, що спрямовується на розвиток мислення, світогляду, набуття навичок і вмінь практичного вирішення проблем навколишнього середовища, набуття соціального досвіду, формування індивідуальної і колективної відповідальності за стан природи.

Історико-генетичний аналіз проблеми свідчить про те, що започаткування дослідницьких робіт у вітчизняній дидактиці відноситься до 20-х років нашого століття і було обумовлено бурхливим зростанням продуктивних сил суспільства та необхідністю підготовки молоді, здатної самостійно орієнтуватись у плинності життя, вирішувати нові проблеми. У цей

період дослідницький (лабораторний) метод займає одне з провідних місць і утверджується як універсальний метод, особливо у викладанні предметів природничого циклу не тільки в школі, але і в діяльності створених позашкільних установ (П. П. Блонський, В. П. Буданов, Б. Є. Райков, К. П. Ягодовський та ін.).

Проте негативна оцінка дослідницького методу в 30-ті роки призвела до мінімуму застосування його як в школі так і в позашкільних установах. Упродовж 30—50-х років дослідницький метод хоча і застосовувався в навчально-виховному процесі позашкільних установ, все ж у загальному переліку видів самостійної діяльності учнів з питань вивчення природи займав останні місця після занять з наочними графічними посібниками, екскурсіями та походами.

В кінці 50-х на протязі 60-х років, в результаті змін, які відбулися в суспільстві, вимог науково-технічної революції, вже помітних не лише спеціалістам, але й широкому загалу суспільства контурів екологічних проблем, постала необхідність перегляду змісту освіти з метою забезпечення тісного зв'язку школи з життям. Для позашкільних установ цей період характерний появою нових напрямів творчої діяльності учнів. У програмах з'являється термін «екологія», відбувається поступово переорієнтація гурткової роботи школярів від простого вивчення явищ чи окремих об'єктів природи до формування навичок їх охорони (І. Я. Габев, В. Г. Грецова, А. П. Момотова, Л. А. Родова, С. А. Щукін та ін.).

На цей час вже 5,6% тем дослідницьких робіт школярів у програмах позашкільних установ носять екологічне спрямування. Все ж недостатня розробленість концепції оптимізації стосунків суспільства і природи, недооцінка, а інколи ігнорування природо-

охоронної освіти в навчальних закладах цього періоду призвели до того, що вона не виконувала світоглядних функцій — формування у школярів діалектичних поглядів на проблеми взаємодії людини і природи.

Період кінця 60-х середини 80-х років характеризується зростанням особливої уваги до проблем екологічної освіти і виховання учнів (А. Н. Захлебний, І. Д. Зверев, І. Т. Суравегіна, Г. Р. Кулікова, В. М. Мінаєва та ін.) в тому числі широким застосуванням в навчально-виховному процесі практичних методів навчання (Б. П. Єсіпов, М. О. Данилов, І. Я. Лернер, М. М. Скаткін, Т. І. Суценко та ін.). Це створило певні умови для розвитку дослідництва з екології в гуртковій роботі позашкільних установ. Все ж від загальної кількості дослідницьких робіт передбачених в програмах позашкільних установ цього періоду, лише 15,6% тем складають дослідницькі роботи екологічного спрямування. Відсутність методичних посібників і хрестоматійного матеріалу, необхідних для організації дослідницької роботи в позашкільних установах, значно ускладнювала організацію відповідної діяльності учнів. Опитування вчителів, що проводилось протягом 1987—1991 років показало, що постійно дослідницьку роботу з екології проводять лише 32,6% вчителів, тоді, як більшість з них, тобто 63,1%, звертаються до неї час від часу. А 4,3% педагогічних працівників взагалі не практикують проведення дослідницької роботи з екології в гуртках позашкільних установ.

В той же час результати анкетування 600 учнів показали, що більше 60% з них висловлювались за необхідність збільшення долі самостійної дослідницької діяльності з використанням додаткових джерел

інформації. Шкільному підручнику, як об'єктивному джерелу знань, віддають перевагу лише 17,3% учнів.

В зв'язку з цим ми прийшли до висновку про необхідність вдосконалення змісту екологічної освіти і впровадження сучасних організаційних форм дослідницької роботи учнів 6—9 класів в позашкільній установі. Це дозволило більш широко трактувати даний вид самостійної діяльності учнів, визначити його структуру, методiku проведення, застосування приладів та інструментів для отримання фактів, на основі яких розкриваються найважливіші закономірності і взаємозалежності в системі «суспільство-природа», формується екологічна культура особистості.

Нові програми побудовані на міжпредметній основі. Тобто при висвітленні тих чи інших питань одночасно задіяно знання, уміння та навички учнів майже з усіх навчальних дисциплін, що вивчаються в школі. Таким чином зроблена спроба поєднати екологію з іншими галузями чи формами знань в єдиній групі інтегрованих предметів, згідно психолого-педагогічної ідеї про єдність знань, звести їх в міжпредметне об'єднання, яке відповідало б інтересам школяра.

Міжпредметний характер екологічної освіти в даному випадку дозволяє подолати розрив між природничими і гуманітарними циклами навчальних предметів шляхом, з одного боку, більш послідовного використання знань про природу при вивченні суспільних явищ, а з другого — гуманізації природознавства в позашкільній освіті і вихованні.

Знання тільки тоді переростають в переконання, коли вони проходять через сферу почуттів і переживань, життя людини та її діяльність, коли у особистості виникає потреба боротись зі всім, що заважає або ж протирічить її переконанням. Тому важливим

елементом екологічної культури особистості сьогодні є формування у школярів не лише прагнення вивчити, але й оберігати та примножувати природні багатства і вважати це для себе обов'язком на все життя.

Правомірність такої постановки питання, як підтверджують результати нашого експерименту, сприяє осмисленню школярами значення екологічної проблематики, проникненню в сутність екологічних змін, що проходять, створенню необхідного емоційного фону, на базі якого формується психологічна готовність учнів до свідомого сприйняття проблем навколишнього середовища, як життєво важливих для суспільства в цілому і кожної людини зокрема.

Вирішення цих завдань стало можливим завдяки спланованому навчальному часу в програмах позашкільних установ, 80% якого відведено на практичну природоохоронну роботу учнів, в тому числі 41,9% тем дослідницьких робіт мають екологічний зміст.

В результаті дослідження виявлено педагогічне протиріччя між певним рівнем екологічних знань, яких набули учні та обмеженими можливостями їх практичного застосування у навчально-виховному процесі школи.

В той же час практична робота позашкільних установ мало була орієнтована на екологічну тематику.

Не знаходячи практичного застосування і підтвердження, знання в галузі навколишнього середовища не набували якостей переконань, мотивів діяльності, що негативно позначилось на загальному рівні екологічної культури школярів.

На усунення згаданого протиріччя спрямовано експериментальне дослідження ефективності дослідницької роботи учнів з екології в позашкільних установах.

У другому розділі «Експериментальна перевірка ефективності формування екологічної культури учнів в процесі дослідницької роботи з екології» — розкрито види, зміст, структуру та методи проведення дослідницьких робіт учнів, як в умовах позашкільної установи, так і безпосередньо в природі, визначені вимоги та принципи їх розробки. Експериментально перевірено вплив дослідницьких робіт на формування екологічної культури учнів.

В процесі експериментальної роботи визначено основні види дослідницьких робіт учнів з екології: 1) засвоєння нових знань та оволодіння уміннями їх самостійно набувати; 2) закріплення знань; 3) формування умінь використовувати знання на практиці; 4) формування умінь практичного змісту; 5) формування умінь творчого змісту; 6) формування відповідальних рис особистості.

Зміст дослідницьких робіт з екології в позашкільних установах складає сукупність закономірностей, взаємозв'язків і взаємозалежностей, засобів діяльності та методів пізнання, а також морально-етичні компоненти стосунків особистості з природою, виховання відповідальності за стан навколишнього середовища, пріоритет загально-людських цінностей.

В процесі експериментальної роботи обґрунтовано педагогічні умови, за яких зміст дослідницьких робіт сприяє ефективному формуванню екологічної культури учнів: 1) доступність розуміння; 2) відображення сутності питання (проблеми), що вивчається; 3) зв'язок із попередніми знаннями та досвідом діяльності учнів з питань вивчення та охорони природи; 4) наявність елемента новизни; 5) проблемність; 6) спрямованість на розвиток інтелектуальної, ціннісно-мотиваційної і діяльнісно-практичної сфери особистості.

Структура дослідницьких робіт тісно пов'язана з змістом і визначається такими основними компонентами: 1) актуалізація знань і корекція опорних уявлень, мотивація навчальної діяльності, визначення проблеми, мети і завдань дослідження; 2) усвідомлення змісту, формування гіпотези; 3) виконання роботи; 4) узагальнення та систематизація одержаних результатів; 5) підтвердження чи відхилення гіпотези дослідження; 6) підведення підсумків; 7) практична природоохоронна робота.

Вказані вище компоненти дозволяють абсолютно чітко виявити функцію всіх етапів дослідницької діяльності школярів і являються важливим засобом одержання висновків на основі аналізу фактичної інформації.

Залежно від методики проведення дослідницької роботи структура може зазнавати змін: окремі компоненти об'єднуються, з'являються нові, може здійснюватись перенесення певних етапів дослідницької роботи на інше заняття або ж ряд занять.

Комплексне вивчення структури і змісту роботи дало можливість розробити загальні вимоги до дослідницьких робіт учнів з екології як засобу формування їх екологічної культури, а саме:

1. Педагогічна доцільність — вибір змісту, структури роботи та методики її проведення в умовах позашкільної установки і в природі, які б максимально сприяли, як екологічній освіті і вихованню, так і інтелектуальному і емоційному розвитку школяра.

2. Оновлюваність та різноманітність дослідницьких робіт, що передбачають постійні зміни змісту і тематики робіт, форм організації та характеру діяльності учнів.

3. Наступність та послідовність, що забезпечується логічним взаємозв'язком даної роботи з попередніми

як за змістом, характером діяльності, рівнем інтелектуальної активності і самостійності учнів, так і за принципами екологічної освіти і виховання.

4. Забезпечення самостійності учнів у процесі дослідницької роботи засобом цілеспрямованого зменшення допомоги з боку педагога, розширення творчої діяльності, забезпечення емоційного тону.

Ці вимоги були покладені в основу розробленої нами та експериментально апробованої нової форми організації та методики проведення дослідницької та природоохоронної діяльності учнів — екологічної експедиції.

Першу в Україні комплексну екологічну експедицію юних дослідників Республіканської станції юних натуралістів м. Києва і Ужгородської облСЮН з теми: «Вивчення ендемічних видів флори і фауни Закарпаття» здійснено у 1988 році. Головною метою роботи було вивчення антропогенного впливу на природні комплекси Карпатського державного заповідника.

Навчально-практична діяльність школярів спрямовувалась на самостійний пошук різнобічних знань про конкретні природні об'єкти, що підлягали дослідженню, та про загрозу їх існуванню в результаті тих чи інших змін екологічних параметрів середовища. Висновки та гіпотези, висунуті школярами на основі одержаних експериментальних даних, сприяли осмисленню екологічної ситуації, що склалась у регіоні вивчення. Виконання самостійних дослідницьких завдань, як підтверджують результати нашого дослідження, допомагає учням зрозуміти значення екологічної проблематики, розвиває потребу особистої участі в її вирішенні. До того ж розвиток почуттєво-емоційної сфери особистості учня в умовах його безпосередніх контактів з природою під час проведення

екологічної експедиції обумовлює успішне вирішення завдань гуманістичного виховання. Формування ціннісних екологічних орієнтацій сприяє морально-етичному розвитку школярів, які розуміють відповідальність за вчинки і дії по відношенню до навколишнього середовища. Відношення і цінності розглядаються нами, як основа мотивації до активної участі школярів в охороні природи.

Проведення щорічних екологічних експедицій юних дослідників стало традиційним. На сьогодні таку форму організації практичної природоохоронної та дослідницької роботи запроваджено у 14 обласних і більше як у 10 районних та міських еколого-натуралістичних центрах України, що підтверджує високу педагогічну ефективність та результативність запропонованої форми екологічної освіти і виховання школярів.

Ефективність запровадженої самостійної дослідницької роботи з екології визначалась як під час занять, так і безпосередньо в природі за сформованістю відповідних знань, ціннісних орієнтацій та наслідками практичної природоохоронної діяльності учнів. Основним експериментальним фактором було ускладнення тематики дослідницької діяльності для експериментальних груп учнів порівняно з контрольними.

Порівняльний аналіз результатів експериментальної роботи дозволяє зробити висновок про ефективність запропонованих методик, оскільки найвищий рівень сформованості елементів екологічної культури учнів відзначено в експериментальних групах, де дослідницькі роботи проводились в системі послідовно, змінюючи одна одну починаючи з 6 класу, тоді як основна їх частина (за кількістю і складністю завдань) проводилась саме у 8 та 9 класах.

Таблиця 1

Середній бал сформованості елементів екологічної культури учнів 6—9 класів

Класи	Інтелектуальний		Ціннісно-мотиваційний		Діяльнісно-практичний	
	Експер.	Контр.	Експер.	Контр.	Експер.	Контр.
6 кл.	3,61	3,32	3,09	2,83	3,42	3,35
7 кл.	4,06	3,65	3,49	3,25	3,88	3,37
8 кл.	4,55	4,00	4,03	3,38	4,23	3,49
9 кл.	4,81	4,20	4,27	3,70	4,35	3,56

Як видно з таблиці № 1, рівень виділених елементів екологічної культури школярів в експериментальних групах набагато ближче до високого рівня, що свідчить про розвиток знань, умінь, ціннісних орієнтацій та навичок природоохоронної діяльності учнів.

У заключній частині проаналізовані та узагальнені наслідки дослідження, які підтвердили вище висунуту гіпотезу.

Проведені дослідження дозволяють зробити такі висновки:

1. Важлива роль у формуванні екологічної культури учнів належить позашкільним установам, де екологічна освіта і виховання здійснюється не лише шляхом введення спеціальних предметів, але й через широку екологізацію змісту дослідницьких робіт учнів на основі міждисциплінарного підходу і інтеграції набутих школярами знань і умінь.

2. Дослідницькі роботи екологічного змісту інтенсивно впливають на формування екологічної культури учнів, якщо ці роботи у позашкільних установах спрямовуються на:

а) засвоєння наукових основ природокористування, досягнень науково-технічного прогресу, шляхів оптимізації стосунків з природою, поглиблення та практичне застосування екологічних знань, умінь та навичок;

б) використання різнобічних джерел навчальної інформації та шляхів її отримання;

в) підвищення ступеня самостійності, ініціативи і творчості школярів у процесі виконання дослідницьких робіт при скороченні допомоги з боку педагога;

г) здійснення системного підходу до організації дослідницької діяльності учнів різних вікових груп;

д) корекцію дослідницької діяльності школярів та забезпечення послідовного ускладнення її рівня від репродуктивного до реконструктивного і творчого за допомогою різнорівневих дослідницьких завдань;

е) забезпечення наступності у виконанні дослідницьких робіт, коли зміст кожної наступної спирається на знання та досвід попередньої природоохоронної діяльності учнів;

ж) урізноманітнення форм дослідницької діяльності учнів, при якому перевага надається індивідуальній.

3. Результати експерименту підтверджують, що розроблені види, зміст, структура, методика проведення дослідницьких робіт та форми організації екологічної освіти і виховання в позашкільних установах сприяють ефективному формуванню екологічної культури учнів, що дає змогу застосовувати їх в масовій педагогічній практиці.

4. Найбільш вагомий вплив дослідницькі роботи справляють на формування екологічної культури учнів 6—9 класів в тому випадку, коли вони проводяться в комплексі, об'єднують предмети природничого

та гуманітарного циклу і їх організації надається відповідна послідовність і системність.

5. Інтенсивне формування екологічної культури учнів 6—9 класів відбувається в процесі системної організації дослідницької роботи та природоохоронної діяльності в сфері вільного спілкування школярів з природою під час проведення екологічної експедиції.

6. Дане дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Потребують поглибленого вивчення питання, які стосуються забезпечення наступності екологічного виховання різних вікових груп учнів, поєднання дослідницьких робіт з іншими методами в навчально-виховному процесі позашкільних установ різних типів, зміст і форми взаємодії їх з школою, громадськими екологічними організаціями.

Основні положення дисертаційного дослідження відображені в таких публікаціях автора:

1. Дослідницька робота на шкільній ділянці // Початкова школа. — 1988. — № 5. — С. 31-35.

2. Збірник Програм гуртків юних екологів і дослідників природи для позашкільних установ і загальноосвітніх шкіл. — К.: Радянська школа, 1991. — С. 77-86, 92-102, 121-133.

3. Збірник Програм гуртків з біології і сільського господарства для шкіл і позашкільних установ. — К.: Радянська школа, 1992. — 157 с. (співавт. Л. П. Манорик, С. А. Клименко та ін.).

4. Методичні поради щодо організації дослідницької роботи в учнівських виробничих бригадах, шкільних лісництвах і гуртках. — К.: Радянська школа, 1987. — 46 с.

5. Навчально-методичний кінофільм «Твій слід на Землі». Українська студія науково-популярних фільмів, 1991 р.

6. Натуралістична і природоохоронна робота в школі та позашкільній установі. — К.: Радянська школа, 1989 р. — С. 1-17.

7. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища. — К.: Міністерство охорони навколишнього природного середовища, 1992. — С. 142-147.

8. Робота в гуртках юннатів. Методичний посібник для позашкільних установ. — К.: Радянська школа, 1989. — С. 10-22.

4. Трудовий кодекс України. Київ: Юридична фірма «Інтерпрайд», 1994. — 288 с.

5. Конституція України. Київ: Міністерство юстиції України, 1996. — 112 с.

6. Закон України «Про трудові договори». Київ: Міністерство юстиції України, 1996. — 10 с.

Підписано до друку. 25. 04. 1994 р. Формат 60x84 1/16.
Друк. високий, 1.0 обліково-видавничий лист. Тираж 100 екз. Зам. 873.
Районна друкарня. 264300, м. Рожище, вул. Незалежності, 82.

19154

7/B 30.033
AB 30.033